

Meer is meer

Het cumulatieve effect van retorische zetten

JANNEMIEKE VAN DE GEIN

Wie teksten over hetzelfde onderwerp, geschreven door verschillende schrijvers, met elkaar vergelijkt komt er al gauw achter dat de verschillen zich niet onder één hoedje laten vangen. Een analytische beoordeling op dimensies zoals structuur en doel- en publiekgerichtheid ligt meer voor de hand. Maar dergelijke tekstuele macrodimensies worden met de middelen van de taal tot stand gebracht. Wie wil weten hoe dat in zijn werk gaat, moet het talige microniveau van de tekst analyseren. En wie daartoe bereid is, ontdekt bovendien dat een tekst als geheel meer kan zijn dan de som der delen. Een microanalyse van de brieven van vijf leerlingen uit groep 8 laat dat zien.¹

De brieven maken deel uit van een willekeurige greep uit schrijfwerk van achtstegroepers dat door de Citogroep verzameld is in het kader van de Periodieke Peiling van het Onderwijsniveau Nederlands (PPON). Ze zijn geschreven naar aanleiding van (denkbeeldige) advertenties van vier kinderen die een correspondentievriend zoeken: de jongens Edward en Albert en de meisjes Natasja en Sandra. De schrijfoopdracht aan de leerlingen is om aan één van die vier een reactie te schrijven en daarin toe te lichten waarom

zij met dat kind willen pennen. Natuurlijk moeten ze in de brief ook iets over zichzelf vertellen.

Acht vragen

Dat de brieven op het tekstuele macroniveau van elkaar verschillen, blijkt uit antwoorden op acht van de vragen uit de PPON-beoordelvragenlijst bij deze schrijftaak.² Van de acht vragen die het verschil tussen de brieven illustreren, betreffen er drie de structuur, in dit specifieke geval min of meer conventionele briefkenmerken. Twee betreffen de inhoud, drie betreffen communicatieve aspecten, meer in het bijzonder publiek- en doelgerichtheid. Dit zijn de vragen.

Structuur/briefconventies

- Heeft de brief een min of meer conventionele aanhef?
- Wordt de brief afgerond?
- Staat er onder de brief een min of meer conventionele afscheidgroet of slotformule?

Inhoud

- Vertelt de briefschrijver waarom hij juist op deze oproep reageert?

- Meldt de schrijver (ook) iets anders, iets extra's over zichzelf?

tot acht maal 'ja'. (Voor een overzicht, zie tabel 1.) Welke talige middelen leiden tot die 'ja-antwoorden'?

Communicativiteit: *publiekgerichtheid*

- Maakt wat de schrijver aan extra's over zichzelf meldt duidelijker wie en hoe hij is?
- Laat de brieven-schrijver merken dat het hem ernst is?

Communicativiteit: *doelgerichtheid*

- Slaagt de schrijver erin de lezer een goede indruk van zichzelf te geven?

Brief A, van Christiaan aan Natasja³

Hallo Natasja ik ben Chritiaan
S. Ik ben 12 jaar mijn
hobby's zijn voetballen computeren
treinen varchtwagen en
formule 1 rijden. Mijn adres is [...]

Voor één van de vijf brieven (hierna: brief A) kan maar één van de acht vragen met 'ja' beantwoord worden. Twee brieven (B en C) leiden elk tot vier 'ja's', maar niet op dezelfde vier vragen. In één geval (brief D) luidt het antwoord op zeven van de acht vragen 'ja'. Eén brief (E), ten slotte, leidt

De schrijver, waarschijnlijk Christiaan geheten, maar helemaal zeker is dat niet, begint zijn brief goed: 'Hallo Natasja ik ben Chritiaan S'. (Conventionele aanhef? Ja.) Hij geeft zijn leeftijd en somt in één moeite door zijn hobby's op. Dan, ineens, houdt

	A (Christiaan aan Natasja)	B (Vincent aan Edward)	C (Chris aan Sandra)	D (Lianne aan Sandra)	E (Lian aan Sandra)
<i>Structuur/briefconventies</i>					
• Conventionele aanhef?	ja	ja	ja	ja	ja
• Afronding?	nee	ja	nee	ja	ja
• Groet?	nee	ja	nee	ja	ja
<i>Inhoud</i>					
• Waarom reageert?	nee	ja	ja	nee	ja
• Extra over zelf?	nee	nee	ja	ja	ja
<i>Communicativiteit: publiekgerichtheid</i>					
• Duidelijker wie en hoe?	nee	nee	nee	ja	ja
• Ernst?	nee	nee	nee	ja	ja
<i>Communicativiteit: doelgerichtheid</i>					
• Indruk zelf?	nee	nee	ja	ja	ja
Totaal aantal 'Ja'-antwoorden	1	4	4	7	8

Tabel 1: Antwoorden ('ja', 'nee') per brief (A t/m E) op acht vragen naar de kwaliteit van het schrijfwerk

hij het voor gezien. Hij beveelt zichzelf niet aan bij Natasja en hij put zich ook niet uit in vriendelijkheid, zelfs niet voor de vorm. Graag of niet, lijkt hij te denken. En alles welbeschouwd maakt hij daarmee, wellicht onbedoeld, volstrekt duidelijk dat hij géén potentiële penvriend is.

Op de ladder der schrijfvaardigheidsontwikkeling staat deze Christiaan, te oordelen naar zijn brief, op een van de onderste sporten. Het hart van zijn brief, van ‘Ik ben 12...’ tot en met ‘...formule 1 rijden’ overschrijdt de lengte van één gespreksbeurt niet. In termen van geschreven tekst produceert hij niet meer dan één alinea, waarin we bovendien alleen de hoofdgedachte aantreffen, geïnterpungeerd als één geheel.

Brief B, Van Vincent aan Edward

Voor Edward
 Hoi ik ben Vincent k.
 Ik schrijf jou omdat ik ook van voetbal hou.
 Ik ben 12 jaar, ik heb blauwe ogen.
 Nou, mijn hobby's zijn: voetballen, basketbal,
 computeren, muziek luisteren.
 computeren en muziek luisteren doe ik meestal
 in mijn vrije tijd.
 Nou dat was het dan
 de groeten
 Vincent [...]

Vincent groet Edward joviaal ('Hoi'; Conventionele aanhef? Ja.), stelt zich voor en laat Edward ook meteen weten waarom hij reageert op diens oproep: 'Ik schrijf jou omdat ik ook van voetbal hou'. (Waarom reageert? Ja.) Vervolgens laat hij Edward weten hoe oud hij is en wat de kleur van zijn ogen is, waarna hij opsomt wat zijn

hobby's zijn en hoe hij zijn vrije tijd doorbrengt, een opsomming die hij vooraf laat gaan door 'Nou', een tussenwerpsel dat hij hier gebruikt als signaal om Edward te laten weten dat er iets nieuws, iets anders volgt. 'Nou' is hier een structuursignaal, specifiek voor informeel taalgebruik. Vincent leidt er ook de afronding van zijn brief mee in ('Nou dat was het dan'; Afronding? Ja.) en hij eindigt zijn brief al net zo joviaal als hij begon, namelijk door Edward 'de groeten' te doen (Groet? Ja.) Toch is het een magere brief, een kwalificatie die enerzijds toe te schrijven is aan het ontbreken van alle belangstelling voor de persoon van Edward, toch zijn beoogde penvriend. Tegelijkertijd is de brief magertjes door de oppervlakkigheid van de informatie die Vincent over zichzelf verstrekt. Hij schrijft wel veel over zichzelf, deze jongen, maar maakt desondanks niet duidelijk wie hij nu eigenlijk is. (Indruk zelf? Nee.) Had wat meer publiek- en doelgerichtheid de brief goed gedaan? Niet zonder meer, zo blijkt uit brief C, van Chris aan Sandra.

Brief C, van Chris aan Sandra

Hallo ik ben Chris.
 Ik heb gereageerd omdat ik lachen en schrijven ook wel leuk vindt.
 Ik ben zelf 12 jaar, heb donkerbruin haar, blauwe ogen, en een bril, en sproeten.
 Mijn hobby's zijn: voetballen, keten, zwemmen en naar de kermis gaan.
 Meestal ga ik voetballen met mijn vrienden.
 En vaak ga ik vrijdagavond naar de blauwe golf.
 Ik zit zelf ook voetbal.
 Chris [...]

Ook Chris groet zijn beoogde pen vriend, zij het minder joviaal dan Vincent dat deed ('Hallo'; Conventionele aanhef? Ja.), stelt zich voor en laat Sandra meteen weten waarom hij reageert op haar oproep: 'Ik heb gereageerd omdat ik lachen en schrijven ook wel leuk vindt.' (Waarom reageert? Ja.) Vervolgens laat hij Sandra weten hoe oud hij is en hoe hij eruit ziet, waarna hij opsomt wat zijn hobby's zijn. Anders dan Vincent geeft Chris in de rest van zijn brief extra informatie over die hobby's (Extra over zelf? Ja.) Die informatie is niet persoonlijk genoeg van aard om duidelijker te maken wie of hoe hij is (Duidelijker wie en hoe? Nee.), maar uit alles bij elkaar wordt wel voldoende duidelijk dat we hier van doen hebben met een energiek, beweeglijk baasje van wiens uiterlijk we ons bovendien een redelijke voorstelling kunnen maken. (Indruk zelf? Ja.) Chris laat echter net zo min als Vincent iets blijken van belangstelling voor de beoogde pen vriend. Als hij écht niks meer te schrijven weet, houdt hij het ook doodleuk voor gezien. Zelfs een groetje kan er niet af.

Merk op dat de brieven van Vincent en Chris allebei tot vier 'ja-antwoorden' leiden, maar niet op dezelfde vragen. Anders dan Vincent gooit Chris er op het gebied van de briefconventies namelijk met zijn pet naar. Daar staat tegenover dat hij meer over zichzelf vertelt, waardoor hij er, in tegenstelling tot Vincent, in slaagt om de lezer een goede indruk van hemzelf te geven. Of dat zijn complete brief geslaagder maakt dan die van Vincent is echter de vraag. Wie louter op grond van hun brieven moest kiezen tussen een correspondentievriendschap met Vincent of Chris lijkt toch gesteld voor de keuze tussen lood en oud ijzer. Echt uitnodigend kunnen de brieven immers geen van beide genoemd worden. Daar is toch meer voor nodig.

Brief D, van Lianne aan Sandra

Hoi, Sandra

Ik ben Lianne. Ik ben 13 jaar en ik zit in groep 8

Mijn hobby's zijn: Scouting en schaken

Verder lees ik graag en luister veel muziek

Ik zou nog wat vertellen over scouting

Je leert heel veel knopen en zo en je hebt veel kampen.

Ik ben vorige week met pinksteren nog op kamp geweest.

Je moest van hout en touw zelf een

keuken bouwen en je was daar

met allemaal andere scoutinggroepen

Dat was leuk joh!

Nu ga ik stoppen en ik hoop dat we

contact houden. Groetjes Lianne [...]

Lianne begroet Sandra en spreekt haar ook direct aan ('Hoi, Sandra'; Conventionele aanhef? Ja.) Daarna stelt zij zich voor. Zij vertelt niet waarom zij reageert op juist Sandra's oproep (Waarom reageert? Nee.) en laat ook een beschrijving van haar uiterlijk achterwege. Wel geeft ze haar leeftijd en haar hobby's. Op één hobby, scouting, gaat ze dieper in: 'Ik zou nog wat vertellen over scouting'. Ze geeft er een algemeen beeld van ('Je leert heel veel knopen en zo en je hebt veel kampen') en gaat daar weer dieper op in: 'Ik ben vorige week met pinksteren nog op kamp geweest'. Aansluitend daarop geeft ze heel concrete informatie ('Je moest van hout en touw zelf een keuken bouwen en je was daar met allemaal andere scoutinggroepen') wat ze laat volgen door een enthousiast 'Dat was leuk joh!'

Over het effect van deze retorische zetten op de volstrekt denkbeeldige Sandra is natuurlijk geen zinnige uitspraak te doen. Over het effect ervan op lezers in het algemeen wel: door de lezer haar wereld binnen te leiden, bewerkstelligt Lianne een band die

een reactie van de lezer, Sandra zogenaamd, vergemakkelijkt. De band impliceert een uitnodiging. Merk in dit kader trouwens ook op dat Lianne, net als Vincent en Chris, veel over zichzelf vertelt, maar dat zij zich, anders dan de jongens, direct tot Sandra richt. Het begint eigenlijk al in de aanhef ('Hoi, Sandra'). In de vijfde regel van de brief richt zij zich opnieuw direct tot Sandra. Merk bovendien op dat Lianne het gebruik van het persoonlijk voornaamwoord 'ik' afwisselt met het algemeen voornaamwoord 'je', waar ze ook heel goed voor het persoonlijk voornaamwoord 'we' had kunnen kiezen: 'Je leert heel veel knopen en zo en je hebt veel kampen (...) Je moest van hout en touw zelf een keuken bouwen en je was daar met allemaal andere scoutinggroepen'. Het gebruik van 'ik' of 'we' had Sandra buitengesloten; het gebruik van het algemene 'je' doet dat niet. Liannes gerichtheid op Sandra blijkt ook uit de enthousiaste afsluiting van haar scoutingrelaas ('Dat was leuk joh!') en ook in de afronding vinden we er duidelijke sporen van. Hieruit kan Sandra zonder meer opmaken dat het Lianne ernst is met de pennerij.

Lianne leidt haar lezers dus niet alleen haar wereld binnen door wat ze vertelt, maar ook door hoe ze het vertelt. Met haar (bewuste of onbewuste, dat doet er hier niet toe) woerkeus onderbouwt ze wat ze zegt. Het is dit samenspel van inhoud en toon dat overtuigt. Het maakt haar brief geloofwaardig.

Voor Liannes brief kunnen zeven van de acht vragen met 'ja' beantwoord worden. Voor de laatste, die van Lian aan Sandra, kunnen ze alle acht bevestigend beantwoord worden.

Brief E, van Lian aan Sandra

Hoi Sandra,
Ik heet Lian en ik heb jouw brief gelezen in de Radio Piepjong en het leek me wel wat om met jou te pennen omdat ik ook van lachen hou en met iemand te schrijven. Ik hou veel van dolfijnen.
Zo zie ik eruit: ik heb bruin haar tot op m'n schouders en blauwe ogen.
Ook heb ik net een plaatjesbeugel. bah.
Ik ben 12 jaar en zit op turnen.
Ik hoop natuurlijk graag dat je met mij wilt pennen en dat ook jij een pasfoto meestuurd. Doeiii! van Lian [...]

Lian vertelt waarom ze juist op Sandra's oproep reageert en ze vertelt iets extra's over zichzelf; de manier waarop ze dat doet, meer in het bijzonder het hartgrondige 'bah', maakt duidelijk dat ze spontaan en open is. Daaruit, maar ook uit wat zij vertelt in het hart van de brief krijgt de lezer een goede indruk van de schrijver. Met het krachtige 'bah' en door Sandra direct aan te spreken laat zij bovendien blijken dat het haar ernst is met de penvriendschap ('Hoi Sandra'; 'jouw brief'; 'met jou'; 'dat je met mij...'; 'dat ook jij'). Merk op dat Lian daarvoor vormen gebruikt van het persoonlijk voornaamwoord voor de tweede persoon en niet, zoals Lianne, vormen van het algemeen voornaamwoord. In haar poging om Sandra ervan te overtuigen dat het haar echt ernst is, stelt Lian zelfs dat ze 'natuurlijk graag hoopt' dat Sandra pennen wil - naar het lijkt een contaminatie van 'graag willen' en 'natuurlijk hopen'.

Ook hier weer het cumulatieve resultaat van het samenspel tussen inhoud en toon: niet (of: niet alleen) dat ze schrijft waarom ze reageert (wat Lianne in brief D achterwege laat), maar ook hoe ze dat schrijft, maakt haar brief over-

tuigend. Met andere woorden: de wijze waarop ook in deze brief de tekstuele macrodimensies met de middelen der taal opgebouwd zijn, maken er iets van dat meer is dan een eenvoudige optelsom van alle noodzakelijk geachte inhoudselementen. Uit de Ja-antwoorden valt dat per definitie niet af te leiden.

NOTEN

1. Dit artikel is een bewerking van een onderdeel uit de *Balans van taalkwaliteit in schrijfwerk uit het primair onderwijs* (PPON 29, Citogroep, Arnhem, 2005).
2. In tegenstelling tot eerder onderzoek in PPON-kader is de kwaliteit van het schrijfwerk van leerlingen in de laatste peiling vastgesteld met een analytisch beoordelingsmodel waarin structurele, inhoudelijke en communicatieve aspecten onderscheiden zijn. Het model is voor elke schrijftaak afzonderlijk uitgewerkt in beoordelingsvragenlijsten. Zie Krom e.a. 2004.
3. Van de achternaam van de briefschrijvers, als die in de brief staat, wordt alleen de eerste letter gegeven, de voornamen van de briefschrijvers zijn gehandhaafd. Interpunctiefouten, spelfouten en ongrammaticaliteiten zijn niet verbeterd en de regelval is die van de oorspronkelijke handgeschreven teksten.

LITERATUUR

Krom, R. e.a.. (2004) *Balans van het schrijfwerk op de basisschool. Uitkomsten van de peilingen in 1999: halverwege en einde basisonderwijs en speciaal basisonderwijs*. PPO 28. Arnhem: Citogroep